

T.C.
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

**ULUSLARARASI
DÜŞÜNCE ve SANATTA MEVLÂNÂ
Sempozyum Bildirileri**

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
MAWLÂNÂ JALÂLADDÎN RUMÎ
IN THOUGHT and ART
Papers**

May, 25-28 Mayıs 2006
Çanakkale
Türkiye/Turkey

URFA MEVLEVİHANESİ (TARİHÇESİ, MİMARİSİ, RESTORASYON ÖNCESİ VE SONRASI)

Süreyya EROĞLU

Mevleviliğin Urfa'ya ne zaman geldiği tam olarak bilinmemektedir. 18.yüzyıl ortalarına doğru Abdülhamit ve Haydar Dede adında iki Mevlevi şeyhi tarafından Mevleviliğin Urfa' ya getirildiği ifade edilmektedir.¹ Konya Mevlana Müzesi arşivinde bulunan belgelerden Urfa Mevlevihanesi'nin büyük bir külliye olduğu anlaşılmaktadır.² 1911 tarihli bu belgede yer alan krokiye göre; tamamı iki katlı olan yapının kuzeyinde yer alan semâhane; üst katında iki oda ve salondan ibaret harem dairesi, güneyde üstü şeyh odası ve altı dükkan üstü dört oda bir salondan oluşan selamlık dairesi, doğu tarafında türbeler, ortada büyükçe bahçe, batı tarafı ise duvarlarla çevrilidir.³ Bu yapılar topluluğundan günümüze sadece semâhane gelmiştir.

Urfa merkez, Pınarbaşı Mahallesi 40 pafta 259 ada, 49 no'lu parselde kayıtlı, 195 metre kare büyüklüğündeki Semâhane'nin kitabesi olmadığı için kesin inşa tarihi bilinmemektedir.⁴ Kaynaklarda geçen ancak günümüzde mevcut olmayan, 1758 tarihli Mevlevihane vakfiyesine göre Urfa Mevlevihanesi'ne 1705 tarihinde Abdülkerim isimli biri tayin edilmiştir.⁵ Bu belge Mevlevihane ile ilgili mevcut olan en eski belge niteliğindedir.⁶ Buna göre, vakfiye yazıldığı sırada Urfa'da Mevlevihane'nin yapılmakta olduğunu veya Mevlevihane vakfiyesinin inşa tarihinden önce hazırlandığını söyleyebiliriz.

1650 tarihinde Urfa'yı ziyaret eden Evliya Çelebi Urfa'daki tüm yapıları sayarken Mevlevihane'den bahsetmez. Urfa'da Rıdvaniye Camii'ni yaptıran Rakka Valisi Rıdvan Ahmet Paşa'nın 1740 tarihli vakfiyesinde bir yer tarifi münasebetiyle Mevlevihane'den bahsedilmesi yapının 1740 tarihindeki mevcudiyetini gösterir.⁷ Bu verilere göre, Mevlevihane 1705 ile 1740 tarihleri arasında bir tarihte inşa edilmiş olmalıdır.

18. yüzyılda bir tamirat geçiren Mevlevihanenin,⁸ 8 Ekim 1861 tarihli dervişlerine ait hücrelerinin tamirinin yapılması ile ilgili karar belgesi de elimizde bulunmaktadır.⁹ 1911 yılında, Ahmed Dede döneminde Mevlevihane semâhane, harem dairesi ve hücreleriyle yıkılmaya yüz tutmuş, tamiri için 78914 kuruş gerektiği yapılan keşif sonucu tespit edilmiş ve tamir edilecek mekanlar belirlenerek masrafları tek çıkarılmıştır.¹⁰

Urfa'nın merkezinde bulunan Mevlevihane'nin gelirlerinde, dergahın alt katında bulunan dükkanların yanı sıra Urfa'daki bazı bağ ve bahçenin kiralalarının da olduğu görülmektedir.¹¹ 1911 tarihli bir diğer belgede ise, dergahın geliri 19742 kuruş, gideri ise 19743 kuruş olarak belirtilmektedir.¹²

1925 tarihinde tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla kaderine terk edilen küliyenin semâhane¹³ dışında kalan bölümleri yıkılarak sebze haline dönüştürülmüştür. Semâhane de, uzun süre sebze hali esnafı ve belediye tarafından depo olarak kullanılmıştır.¹⁴

¹ Mahmut Karakaş, "Şanlıurfa'da Mevlevilik", *GAP Gezgini*, S.2., Mart 2006, Urfa, s.58

² Cihat Kürkçüoğlu, "Urfa Mevlevihanesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.II, Mayıs 1998, Konya, s.303

³ Sezai Küçük, "XIX. Asırda Mevlevilik ve Mevlevihaneler", (M.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul 2000, s.255

⁴ Cihat Kürkçüoğlu, "a.g.m", s.303

⁵ Mahmut Karakaş, "a.g.m.", s.58

⁶ Belge, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan 491 numaralı defterin 374. sayfasının 65. sırasında kayıtlı şahsiyet kopyasıdır.

⁷ Cihat Kürkçüoğlu, "a.g.m", s.303

⁸ BOA, İD 20350 (2 R 1278/1861)

⁹ BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, Numara, 20350

¹⁰ Sezai Küçük, "a.g.e.", s.257

¹¹ KMMA., Dosya no:49-9

¹² Sezai Küçük, "a.g.e.", s.257

¹³ Mevlevî tarikatında mir'âcı temsil eden semâ ayinin (*mukabele-i şerif*) icra edildiği özel bölüm, Mevlevihane külliyesinin merkezi bir yerinde bulunan semâhane¹³ adıyla nitelendirilen bölümdür. Semâhane mevlevihanenin en kutsal bölümüdür. Çoğunlukla kare planlı, tek kubbeli bir mekan olarak düzenlenen semâhane; kubbenin altına gelen semâ ayinin (*mukabele-i şerif*) yapıldığı tahta döşemeli

Urfa Mevlevihanesi'nin türbelerinin semâhane dışında olduğu¹⁵, tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra bahçede bulunan mezarların yıkılarak, üzerinin toprakla örtüldüğü de söylenmektedir.¹⁶

Semâhane, 1973 yılında Orhan Cezmi Tuncer'in yaptığı projeye Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılacak camiye dönüştürülmüştür. Bu restorasyon sırasında mihrap önünde bulunan iki basamaklı seki yıkılarak kaldırılmış, cümle kapısının üzerine taş bir Mevlevi sikkisi eklenmiştir.¹⁷ Yapı 2004 yılına kadar bu şekilde kullanılmıştır.

Kesme taştan yapılmış olan kare planlı Semâhane'nin üzeri tromplu sekizgen bir kubbe ile örtülüdür. Yapının kuzey cephesinde yer alan mihrap duvarı dışa taşkındır. Üç dilimli kemer içine yerleştirilen pencerelerin sağdakinin lentosu gri taştan, solda bulunan ise kesme taştandır. Batı ve güney cepheleri aynı şekilde düzenlenmiştir. Dikdörtgen pencereler kemerlerin içine yerleştirilmiştir. Kemerlerin ikisi üç dilimli kemer, ortada olan ise sivri kemerdir. Ortada bulunan sivri kemerin içinde yer alan dikdörtgen büyük pencerenin üzerinde ikinci bir pencere yer alır. Bu düzen her iki cephede de tekrarlanmıştır. Bu cephelerde yer alan pencerelerin tümünün lentosu pembe mermer benzeri bir taştan yapılmıştır.

Cümle kapısı üç dilimli kemer içinde sövesiz sade bir kapıdır. Kapının üzerinde dikdörtgen küçük bir pencere yer alır. 1973 yılındaki onarımda kapının üzerine taş bir Mevlevi sikkisi eklenmiştir. Cümle kapısının sağ ve solunda bulunan dikdörtgen pencereler üç dilimli kemer içine yerleştirilmiştir. Lentoları pembe mermerden olan pencerelerin alınlıkları boş bırakılmıştır. Cümle kapısından girdikten sonra sağ ve solda duvar dokusunun içinde merdivenler yer alır. On bir basamaktan oluşan merdiven iki koldan kadınlar mahfiline çıkar. Bu bölüm daha önce mutrib mahfili olarak kullanılmıştır.

Cümle kapısının karşısında yer alan mihrap, derin sivri kemerli bir niş içine yerleştirilmiştir. Silme çerçeveli mukarnas bordür mihrabı kuşatır. Mihrabın iki yanında yer alan sütüncelerin başlıklarında sade bir süsleme yer alır. Mihrabın üzerinde dikdörtgen küçük bir pencere bulunur. Yapının doğu ve batı duvarlarını hafifletmek amacıyla içerden sivri kemerli derin nişler yapılmış, bu nişlerin içine birer pencere yerleştirilmiştir.

Kubbe kasnağında dört tane pencere bulunmaktadır. Kubbeye geçişi sağlayan trompların kemerlerinin ayakları sade bir mukarnas süsleme ile bitmektedir.

2003-2004 tarihinde detaylı olarak projelendirilen¹⁸ Etrafının tamamen temizleneceği, kafeler, satış merkezleri ve oturma alanlarında uygulanacak yöresel taş işçiliğini yansıtan motiflerin seçildiği bezeme programıyla, bir bütün olarak düzenlenen asıl proje kabul edilmemiştir. Bunun yerine, "projesiz basit onarım" olarak kabul edilen plan uygulanarak yapı bu günkü durumuna getirilmiştir.

Yapının doğu, batı ve güney cephelerine bitişik yapılan dükkanlar, bu cephelerdeki tüm pencereleri kapatarak yapının ışık almasını engellemiştir. Onarım sırasında, yapının etrafında yer alan baraka şeklindeki dükkanlar doğu cephesi hariç yıkılarak alan temizliği yapılmıştır. Zamanla dolan zemin yaklaşık 0,50 m. kadar kazılarak yapı ortaya çıkarılmış ancak etrafındaki yapılarla oluşacak kod farkı göz önüne alınarak zemin yeniden doldurulmuştur. Camiin girişine zemin seviyesinin altına abdest alma yeri yapılmış, kuzey ve batı cephelerinin etrafı açılarak meydan düzenlemesi yapılmıştır.

alan ve bu alanın etrafında parmaklıkla ayrılmış seyircilere (*zuvvar*) ayrılan bölümden meydana gelir. Cümle kapısından içeri girilen kısımda ayakkabıların konulması için raflar yer alır. Cümle kapısının tam karşısına gelen, şeyhin makamı sayılan yere koyu kırmızı bir post serilir. Şeyh postunun ucundan semâhaneye girilen kapının ortasına kadar uzanan ve *hatt-ı istivâ* denilen görünmez bir çizgi vardır. Şeyhin postu bu çizginin ortasına serilir ve bu çizgiye basılmaz.

Post ile aynı hizada seyircilere ayrılan yerde bir mihrap, mihrabın sağında ise minber yer alır. Şeyhin makamının karşısında, kapının üzerinde dışarıdan merdivenle çıkılan *mutrib-hane* veya sadece *mutrip* denilen mahfil bulunur. Burada, *neyzen*, *kudûmzen*, *âyinhan*, ve *na'thanlardan* oluşan musiki heyeti yer alır. Semâhanenin sol tarafında yüksek parmaklıklarla ayrılmış kısımda dergahta şeyhlik etmiş kişilerin türbesi bulunur.¹³

¹⁴ Cihat Kürkçüoğlu; "a.g.m", s.304

¹⁵ Mevlevihanelerin çoğunda ayrı bir çatı altında inşa edilen ve tekkenin kurucusu ile postnişin dedelerin defnedildiği türbe, bazen semâhanenin içinde bazen de bitişğinde bulunmaktadır. Kimi semahanelerde de türbe içten bir kemerle veya bir parmaklıkla ana mekandan ayrılmıştır.

¹⁶ Mahmut Karakaş, "a.g.m" s.61

¹⁷ Cihat Kürkçüoğlu; "a.g.m", s.303

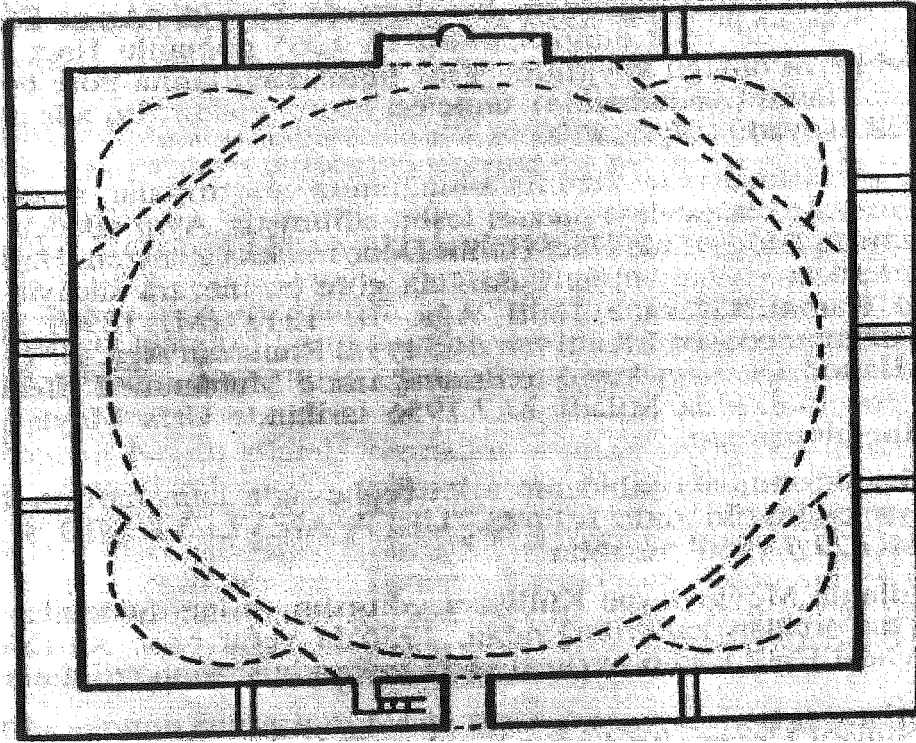
¹⁸ V.G.M.A. "Şanlıurfa Merkez Mevlevihane Camii Rölövesi ve Restorasyon Projeleri" B.02.1.VGM.0.10.00/13762

Meydanın etrafına oturma alanları, ve zemin kodunun altında dilimli havuzlar eklenmiştir. Camiin girişine restorasyon sonrası eklenen, ayakkabı raflarının bulunduğu camekanlı kısım yapının bütünlüğünü bozmaktadır.

Yapıyı dört taraftan kuşatarak cepheyi hareketlendiren saçak konsollarının üzeri kurşun levha ile kaplanmıştır. Saçak konsollarının üzerini kaplayan kurşun levhalar bütünüyle görsel bir elemandır. Saçak işlevini yerine getirmemekte, tamamen görsel bir unsur olarak kalmakta ve cepheyi yağmurdan koruyamamaktadır.

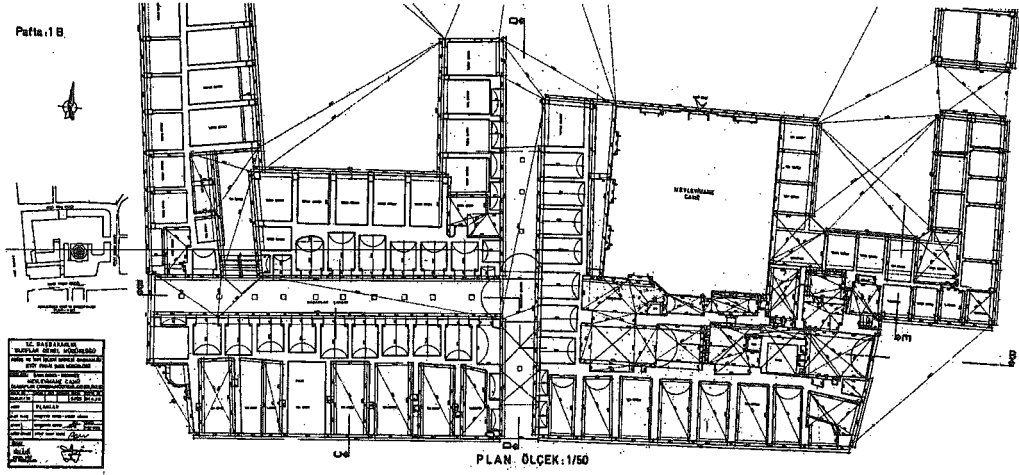
Sızıntı yapan kubbe tamamen elden geçirilmiştir. Yaklaşık 5 cm kadar kalınlığında şerbet¹⁹ dökülmüş, kubbenin üzeri 1,5 mm kalınlığında, 2 m boyunda kurşun levhalarla kaplanmıştır.

Sonuç olarak; geç dönem Mevlevihane mimarisinin "semâhane" örneklerinden olan yapı, konumu gereği çarşının merkezinde yer almaktadır. Yapı, planlanan "kapsamlı işlevsel yapılar topluluğu" şeklindeki projenin yerine, "basit onarım" adı altında onarılmıştır. Tasarlanan proje onaylanıp uygulanmış olsaydı Mevlevihane, mimari dokusunu koruyan nadir şehirlerden olan Urfa'nın turizm potansiyeli içinde önemli bir mekan olma özelliğini kazanacaktı.

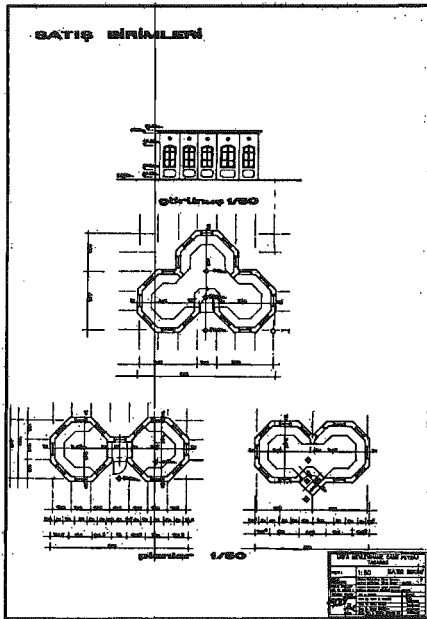

Semâhane Planı

¹⁹ Samanla karıştırılan çamur 2-3 gün bekletilir. Kurşun kaplamadan önce kubbe, yaklaşık 5 cm kalınlığında bu çamurla kaplanır.

Restorasyon Planlı(Uygulanmayan)

Restorasyon Planları(Uygulanmayan)

Restorasyon Çalışmaları

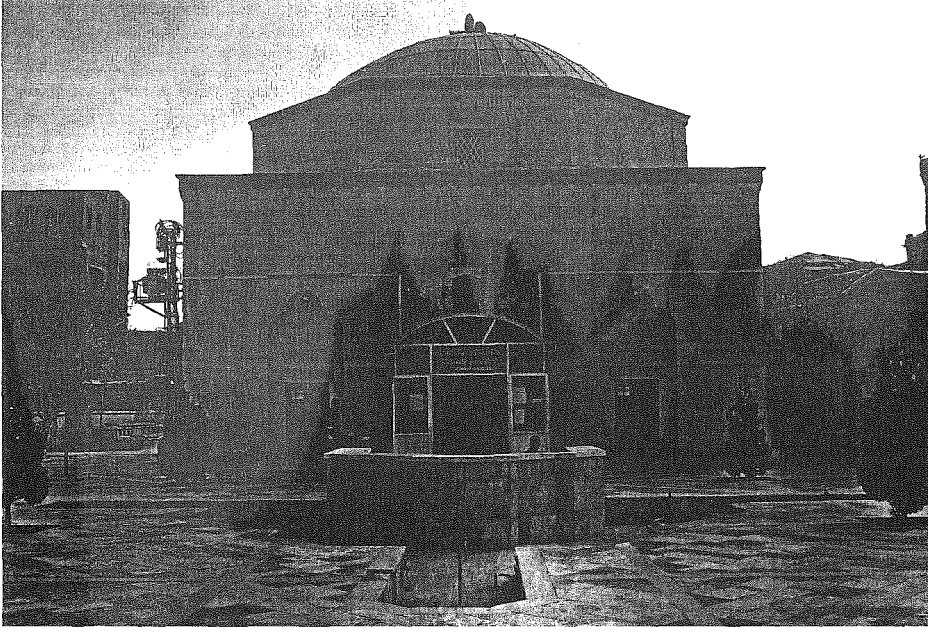
Restorasyon Çalışmaları

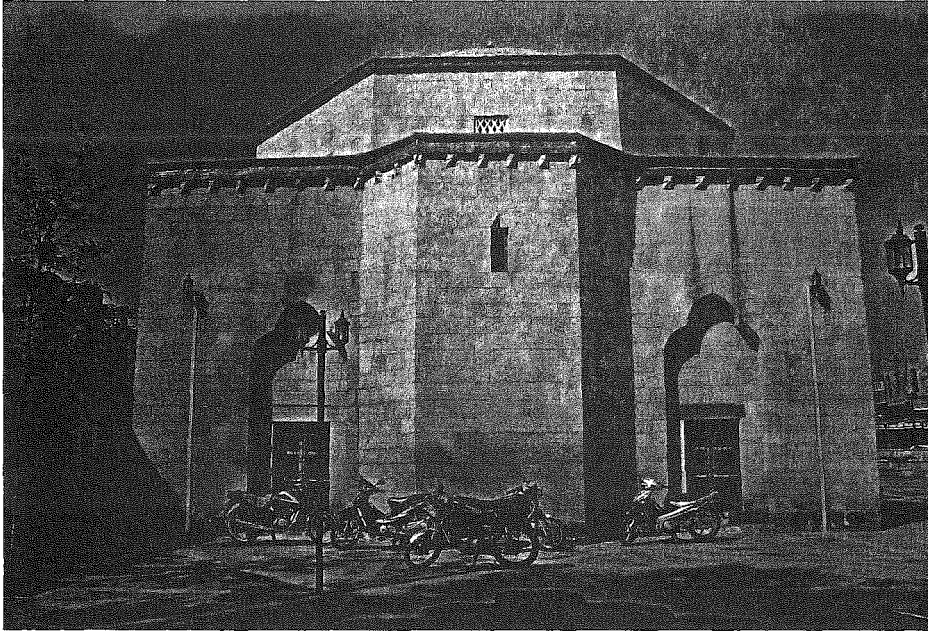
Restorasyon Çalışmaları

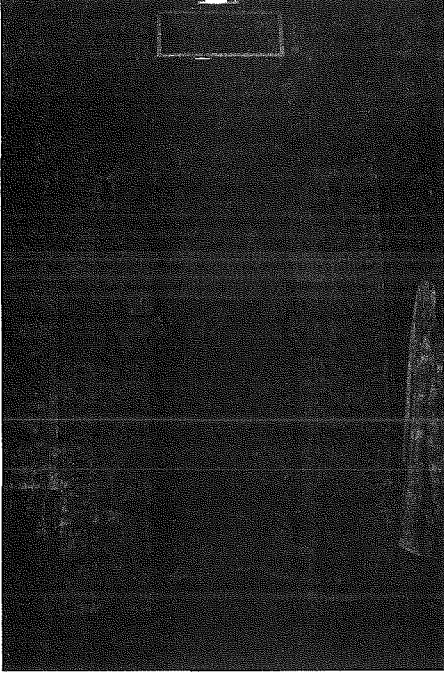
Restorasyon Çalışmaları

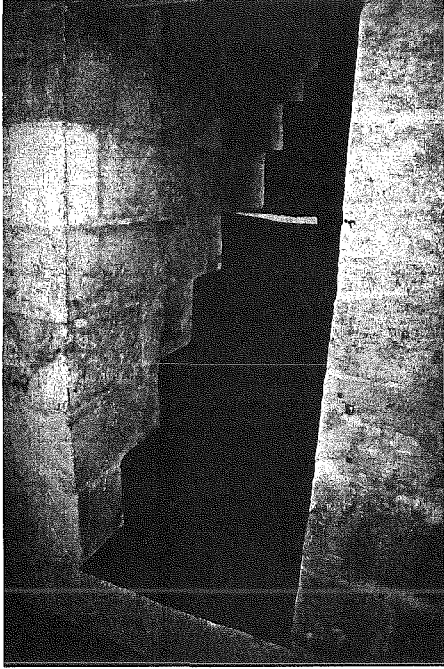
Semâhane'nin Restorasyon Sonrası Genel Görünüşü

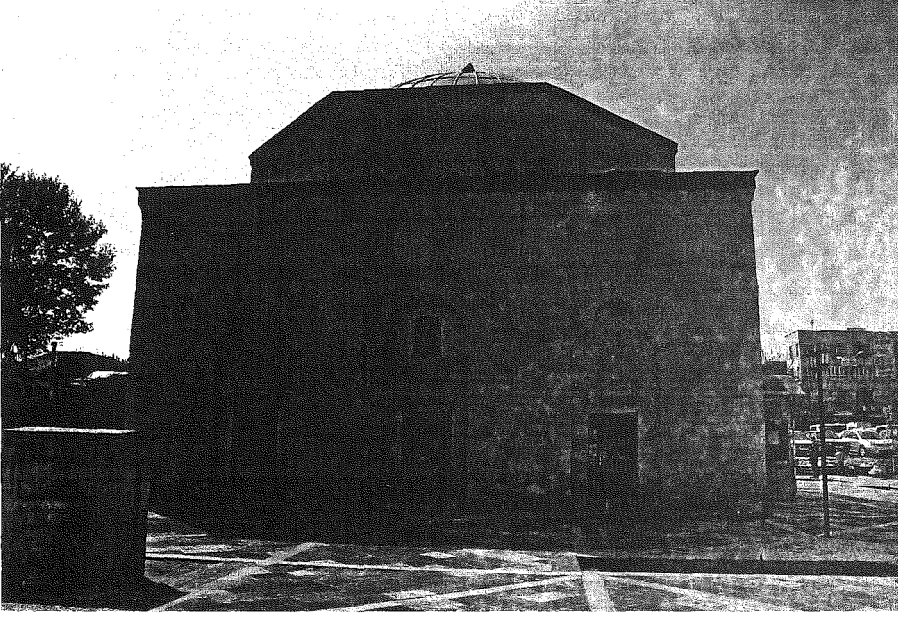
Mihrap Cephesi

Mihrap

Kadınlar Mahfiline Çıkan Merdivenler

Güney Cephesi

İç Mekan